

Posudek na disertační práci Jakuba Hlaváčka „Macrobius a jeho vliv na novoplatónskou interpretaci mýtů“

Samotná volba pozdně antického autora Macrobia jakožto tématu disertační práce je hodna pozornosti a chvály. Macrobius a celý jeho kulturní okruh je totiž v českém kulturním prostředí doposud terra incognita. Jestliže se v posledních letech zvýšil zájem o kulturu pozdní antiky, týkal se zpravidla buď řeckého pohanského novoplatonismu nebo autorů křesťanských, bez ohledu na jejich jazyk. Literatura z prostředí latinského pohanského novoplatonismu však zůstávala mimo okruh zájmu, což bylo dáno do značné míry profesním zázemím těch, kdo se doposud autory pozdní antiky zabývali: Buď šlo o přístup ryze filosofický, z jehož hlediska se latinský novoplatonismus jeví jako málo originální, závislý na novoplatonismu řeckém, nebo šlo o přístup teologický, z jehož pohledu se zase pohanský autor jeví jako irelevantní. Pro přístup ryze literárněhistorický je pak Macrobius zase příliš „vědecký“ a málo „literární“ – literární složka jeho děl jeví se – alespoň při vnějším pohledu - jen formální slupkou pro naučné výklady.

Leč, právě z těchto důvodů je Macrobius ideálním materiálem pro zkoumání komparativní – pro to zkoumání, které je schopno popsat a zhodnotit právě onu Macrobiovu „přechodnost“ v několikerém smyslu: v prostoru jazykovém (píše latinsky, ale čerpá neustále z řeckých pramenů a podle některých náznaků je sám původem Řek), žánrovém (složitý poměr literárnosti a naučnosti), ideovém (je pohan, ale jeho pohanství je ovlivněno mlčenlivou přítomností křesťanství) i časovém (stojí na sklonku antiky, ale hlavní čas jeho vlivu nastává ve středověku a renesanci).

Mgr. Jakub Hlaváček je pro takovouto několikanásobně „transitivní“ práci vybaven více než dostatečně: Studoval klasickou filologii a religionistiku, poté nastoupil do doktorského studia v Centru komparatistiky. Navíc je majitelem a současně redaktorem nakladatelství Malvern, které se specializuje na texty z dějin a teorie vědy (mimo jiné zde vycházejí spisy Zdeňka Neubauera a rovněž renesanční texty z pomezí přírodovědy a hermetismu). Se svým

výzkumem se podílel jako spoluřešitel na grantu GAČR „Literárnost a religiozita v kultuře pozdní antiky“. Macrobiovu textu se věnoval skutečně důkladně – přeložil podstatné části Saturnálií, jednoho z jeho dvou zásadních děl. Překlad vyšel knižně v nakladatelství Herrmann a synové roku 2003. (Pro vztah autora práce a autora posudku je zapotřebí dodat, že toto knižní vydání bylo uvedeno studií autora posudku „Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobiovy Saturnálií“, která je ovšem zaměřením, obsahem, okruhem použité literatury i dikcí zásadně odlišná od práce Jakuba Hlaváčka, jak se lze prostým srovnáním snadno přesvědčit. Práce Jakuba Hlaváčka tedy není prací „ve stopách školitelových“, ale prací sice na stejném tématu, avšak prací metodologicky zcela samostatnou.)

Hlaváčková práce začíná tak, jak je třeba: metakritikou, přehledem dosavadních edic a dosavadního bádání o Macrobiovi. Konstatuje zde zejména podcenivý vztah k tomuto autorovi, daný metodologií německé „Quellenforschung“ 19. a raného 20. století, i obrat, k němuž došlo v hodnocení, jakmile začala být věda schopna docenit princip „transitivnosti“, mediátorství. Kromě „kanonických“ postav literární vědy, které se Macrobiem zabývaly (P. Courcelle) je zde právem poukázáno i na takové zdánlivě vedlejší, ale přitom průlomové texty, jakým je práce Whittakerova. Vzhledem k existující světové produkce se vymezuje i smysl předkládané práce: Ta nechce být vševyčerpávající monografií, jíž je kniha Flamantova, ale navázat na ni tím, že si povšimne některých specifických témat, která v této zůstala nerozpracována – to se týká právě různých druhů „literárnosti“ v těchto „naukových“ dílech, zejména pak macrobiovského pojetí problému mýtu a jeho použití ve filosofii a Macrobiova „druhého života“ ve středověku a renesanci.

Další kapitola stručně rekapituluje fakta a otázky macrobiovské biografie a bibliografie, přičemž připomíná i některé sporné body (Macrobiův vztah k Symmachovu kruhu, datace spisů). Zde jde Hlaváček ve stopách předchozí literatury. Nacházení nových řešení těchto krajně komplikovaných otázek ovšem ani nebylo cílem práce: Ten spočívá v interpretaci oněch výše zmíněných a níže rozvedených otázek literárně-naukové „přechodovosti“. V následující kapitole, věnované literární formě Saturnálií, Hlaváček rozebírá zásadní problémy, spojené s žánrem, totiž tisíciletou tradici žánru „symposia“ od Platóna k Macrobiovi, její proměny a způsob, jakým Macrobius, stojí na konci antické tradice, s tímto žánrem pracuje. Klíčovou roli zde hrají dvě otázky: Za prvé poměr „vážnosti“ a „burlesknosti“ literárních symposií, který je na počátku, u Platóna, vyvážen, kdežto u jeho následovníků se odděluje ve dva rozdílné typy textů, a který se Macrobius znovu jakoby pokouší uvést v soulad – ve skutečnosti však u něho výrazně převažuje „gravitas“. Za druhé

typologie symposiakálních postav, daná rovněž Platónovým Symposiem, kterou Macrobius po svém modifikuje (zmnožení nebo naopak absence některých typů – problém pijáka, plačícího symposiasty či mileneckého páru; zde se Hlaváček mj. zčásti kriticky vymezuje vůči předchozí literatuře).

Kapitola o druhém Macrobiově dílu, Scipionově snu, rovněž reflektuje problém „literárnosti“ samotného žánru komentáře (odvolání na Proklův pokus o definici tohoto žánru), problém „inferiority“ latinské filosofie (vystupující jako topos u řeckých autorů i u Cicerona – tam ovšem s opačným hodnocením). Jádrem je ovšem téma mýtu, jeho místa ve filosofickém textu i v komentáři k němu, jak je definuje sám Macrobius: Použití mýtu jako interpretačního principu je relevantní, ovšem pouze vzhledem k určitým rovinám jsoucen: Pro nejvyšší a tedy nejabstraktnější, lidské zkušenosti a jazyku nejvzdálenější stupně novoplatónského systému je mýtický způsob rozpravy nepřiměřený. Samotný komentář, jak Hlaváček ukazuje, pak ovšem zahrnuje několik témat a několik poloh, rovinu „gramatického“ komentáře i závěrečnou pasáž striktně filosofickou. Tu Hlaváček přirovnává k typu textů scholastických. Zde by snad bylo vhodné tuto analogii o něco více rozvést, aby užití pojmu „scholastika“ nebudilo dojem, že bylo jen lacinou, na znalosti nezaloženou metaforou (jíž u Hlaváčka není).

Další kapitola se zabývá rétorikou u Macrobia: Opět velmi adekvátně vzhledem k jeho pomezímu či, chceme-li podvojnému zázemí, totiž rétorskému a filosofickému. Hlaváček připomíná především Macrobiův vliv na pojetí básníka a jeho inspirace ve středověku: Na jedné straně jde o řemeslné umění, ars dictaminis, na druhé o božskou inspiraci, o pojetí básníka jako osoby vševědoucí. Dále je rozebírán způsob, jakým Macrobius rozčleňuje styly a jakým používá další rétorické pojmy, zejména „loci communes“ a „imitatio“. Za obzvláště cenné považují v této pasáži Hlaváčkovu stopování Macrobiova užívání pojmů „imitatio“ a „mutatio“, které má ovšem axiologický význam: Jde o rehabilitaci „latinského“, „imitativního“, způsobu tvorby!

Zatímco v předchozích kapitolách Hlaváček do jisté míry sledoval předchozí literaturu, v kapitole o imaginaci je jeho myšlenkový postup značně samostatný, míře až k otázkám obecné definice literatury: Jde o originální analýzu pojmu „imaginace“, ve které analyzuje široké spektrum antických pramenů (Strabón z Amaseie, Pseudolonginos, Augustin atd.) i novověkých teoretiků imaginace (Milton, Coleridge, Neubauer, Eco) a dochází k „ontologickému“ výkladu imaginace jakožto činnosti analogické činnosti božské (poiésis) – což pak souvisí se symbolickým pojetím světa i jeho poznání (symbol jako „rozpoznávací znamení“), s typy symbolismu atd.

Na tento výklad přímo navazuje kapitola o „nereduktivních“ pojetích mýtu v moderní vědě – tj. o těch, které mýtus nepokládají za „nižší“ a „překonanou“ formu poznání: Vico, Schelling, Cassirer, Rudolf Otto. Ta je logickým stupněm k další kapitole, v němž jde o samotnou alegorickou interpretaci mýtu – o její dějiny před Macrobiem, o její pojetí přímo u Macrobia i o Macrobiův vliv na středověk a renesanci, jehož posledním a nejvýznamnějším článkem se (zcela logicky!) jeví Marsilio Ficino se svými alegorickými komentáři ke spisům Platónovým – z nichž komentář k Symposiu je navíc opět oděn do roucha symposiakálního.

Ocitaje se v renesanci, dostává se Hlaváček ke specifickému typu textů, pro renesanci charakteristickým, totiž k textům alchymistickým, v nichž se rovněž ozývá Macrobiův vliv. Zde autor ovšem opět spouští sondu zpátky do pozdní antiky, v níž první texty s hermetickou, respektive alchymistickou tematikou vznikají a sama alchymie – *sit venia verbo*: alchymie jakožto literární žánr. Hlaváček zde zmiňuje desítky jmen středověkých a renesančních alchymistů – autorů, kteří doposud zůstávali stranou „dějin literatury“.

Na tomto poli spatřuji Hlaváčekův zcela zásadní přínos: Ve svém textu vrací do „dějin literatury“ nejen jednotlivá jména (autorovi posudku z valné části neznámá), ale sám žánr alchymistického textu. Rozumějme přesně: Jde o jména a texty LITERÁRNÍCH alchymistů. Jejich případná praktická činnost na tomto poli není vzhledem k literárně komparatistické analýze vlastně relevantní – musí zůstat „uzávorkována“. Jejich texty však mohou být předmětem srovnávací mezioborové analýzy stejně tak, jako texty autorů, píšících v jiných žánrech „předmoderní“ vědy a kultury. Hlaváčkovi přitom nejde jen o pouhou „addici“ dosud opomíjené oblasti textů, ale o její „nereduktivní“, rehabilitující vnímání: Alchymistické texty – jakkoli sám upozorňuje, že jejich ostentativní nesrozumitelnost nese silný aspekt bizarnosti! – nejsou jen marginálním literárním jevem, nýbrž typem oné nejstarší a svým způsobem „nejsilnější“ interpretace mýtů – totiž právě interpretace alegorické.

Další kapitola, věnovaná solárnímu monoteismu u Macrobia, se vrací k „tradičnější“, totiž religionistické linii výkladu. Hlaváček rekapituluje dějiny tohoto náboženského (či ještě spíše. nábožensko-interpretativního!) jevu od Augustových náboženských reforem po Juliána Apostatu a Jamblicha, aby na tomto pozadí vyložil Macrobiův přínos. Charakterizuje Macrobiovu koncepci jako „etymologizující katalogizaci předcházející tradice (...) setrvávající spíše v rovině nábožensko-filologické než filosofické“ a uvádí hlavní body Macrobiova výkladu, založené především na první knize Saturnálií, přičemž ke slovu opět přichází alegorická interpretace mýtu.

Naopak spíše filosofickou problematiku (nakolik lze u „synkretistických“ autorů Macrobiova typu tyto disciplíny oddělovat) sleduje kapitola o „sestupu duše na zem“, která je vlastně

podrobnou analýzou klíčových pasáží Scipionova snu (v Hlaváčkově vlastním, dosud nepublikovaném překladu) a jejich srovnáváním s pojednáním téhož tématu jak u Platóna, tak u dalších novoplatónských autorů pozdní antiky – která v závěru opět poukáže na souvislost s renesancí: saturnská melancholie!

Na analýze Scipionova snu je založena rovněž kapitola „Ctnosti a spása“, sledující Macrobiovu typologii ctností a genealogii této typologie. Za hlavní přínos této kapitoly pokládám ovšem Hlaváčkovu pozorování, jak se Macrobius odlišuje od svého „prototextu“ Cicerona in puncto vztahu ctností „aktivních“ a „kontemplativních“: Pro Cicerona byly hlavními, doslovně do nebe vedoucími ctnostmi ty, které souvisely s „budováním státu“ – zatímco u Macrobia jde primárně o ctnosti „kontemplativní“, vztahující se k očistě duše jaksi „pro ni samu“. Macrobiův komentář k Ciceronovu dílu tak znamená zásadní posun v tom, co se obvykle – a často klišovitě! – nazývá „latinitou“ či „latinským myšlením“.

Následuje ještě jedna kapitola, shrnující Macrobiův vliv na učenost středověku – kapitola spíše kompendiálního charakteru – a poté závěr, v němž Hlaváček rekapituluje Macrobiovo místo mezi antikou a středověkem, filosofií a poezií, a jeho ústřední témata (imitatio, imaginatio, alegorická interpretace mýtů, posmrtný vzestup duše podle jejích ctností), která středověku jako jeden z jeho klíčových „informátorů“ předává.

Nejvyšší hodnocení práce Mgr. Jakuba Hlaváčka, která znamená rozšíření obzoru současné české vědy na pomezí několika disciplín, je nasnadě.

Doc. Mgr. Martin Putna, Dr.